

Kiss Gy. Csaba: Nálunk és szomszéd nemzeteknél
Irodalmi tanulmányok és esszék Kiseurópa sorozat
Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994, 194 old.

A nemrég még politikusként is jegyzett, a Közép-Európa Intézetet irányító, a DAB klubjában 1994 októberében az európai nemzeti-nemzetiségi problémákról előadást tartó kutató két korábbi kötetének címe is jól jellemezte mind tartalmukat illetve szerzőjük vizsgálódásának fő irányait, mind a régióbeli együttéléstről kialakított nézetrendszerét. A *Magyarország itt marad* és a *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek* tanulmányoknak nevezett írásain kívül az utóbbi könyv Kiss Gy. Csaba publicisztikájából is ízelítőt kínál. A legújabb kötetbe felvett húsz közlemény fele 1971 és 1989 között folyóiratokban, néhány pedig válogatásokban már megjelent. A legfrissebbek 1991-ből valók.

A recenzióknak nincs túl nehéz dolga, mivel Kiss Gy. Csaba olvasóhoz intézett szavaiból kiderül, miben akar segíteni ez a könyv: hogy szomszédainkat (nemcsak a földrajzi értelemben vett, közvetlen szomszédokat), valamint irodalmukat alaposan megismerjük. Ez feltétele a magyar irodalom mélyebb megismerésének is. A szerző viszafogott, nem túlozza el az írott szó művészetének jelentőségét, csupán azt hangsúlyozza, hogy belőle fölsejlik az egyes nemzetek logikája, a gondolkodásunkba beépült mítoszok, amelyek „a fejlődés hasonlósága okán közelebbre érinthetnek”.

A kötet *A közép-európai írók – Közép-Európáról* című első részét alkotó esszéiből élénk tárul Kiss Gy. Csaba átgondolt, letisztult nézeteinek együttese. Sokaktól eltérően nem Kelet-Közép-Európáról vagy Kelet- és Közép-Európáról elmélkedik, hanem Közép-Európához sorolja Magyarországot, a magyarságot, kultúráját. Az orosz és a német nyelvterület között elhelyezkedő régióban a cseh, lengyel és magyar irodalmat és szellemiséget tartja a legmarkánsabbnak. Elfogadja a föltételezést: lehet, hogy Közép-

Európa csak fantom, ám annak lenyomata megtalálható népeink kultúrájában, íróinak tudatában. Tanulságos a három problémakör körüljárása, amelyek kapcsán megkísérli „fölvázolni térségünk e századi irodalmainak közép-európai helyzetűdatát”. Az első a köztes, „határvidéki” jellegről szóló gondolatok köre, a másodikba a „kiszemzeti” sors irodalmi megfogalmazásai tartoznak, a harmadikba pedig régióknak nyelvi és szellemi sokféleségének, az együttélésnek a kérdései.

E térségnek az irodalmi szempontból létező „német felével” Kiss Gy. Csaba itt nem foglalkozik, csak a másikkal, a „kis” népekével. Ez utóbbiba talán beleférnek a finnek, a baltiak, a beloruszok, ukránok, románok, bolgárok, valamint a görögök és a volt Jugoszlávia összes népe is. Irodalmuk sokáig alárendelődött a nemzeti célok megvalósításának. „A határvidékiség tudata az európai civilizáció egyik legfontosabb határvonalához, a nyugati és keleti kereszténységhez is visszanyúl” — érvel a szerző. Mi némileg másként látjuk e határt: úgy véljük, a bizánci kereszténység hatókörébe tartozó népek szellemiségüket, így irodalmukat tekintve is külön csoportot alkotnak. „Átmenetieknek” a fehéroroszokat és ukránokat tartjuk, akiknek egy része a távolabbi vagy közelebbi múltban tartósan a katolikus egyházhoz kötődött. Mintegy ebből következik, hogy az „Európa védőbástyája” hagyomány, ez az irodalomban megfogalmazott nemzeti ideológiákba beépült, a keresztény Európa védőjének szerepét hangsúlyozó küldetés-tudat szerintünk inkább csak a nyugati kultúrkörhöz tartozók, nem pedig a románok, bolgárok, szerbek vagy görögök sajátja.

Kiss Gy. Csaba lényeglátóan és találóan hangsúlyozza: a „köztes” területen egyféle bizonytalanság, jellegtelenség, „senki földje”, illetve annak érzete is kialakul, amit jól

példáznak a világszerte ismert regény- és drámaíró, Witold Gombrowicz művei. A szerző lényeges gondolata, hogy az állam-nemzet és a kultúrnemzet fogalmának térségünkben gyakori összeegyeztetési kísérlete többnyire lehetetlennek és szerencsétlennek bizonyul. Annak konstatálása is fontos, hogy a magukat tartósan veszélyeztetve érző népek előtt sűrűn megjelentek a pusztulás képei. A lengyel kollektív tudat, illetve irodalom alighanem kivétel: bennük ritka a nemzethalál víziója, amelyet mi főleg Vörösmartytól ismerünk. (A lengyel — úgy véljük — nem is „kis” nemzet, akárcsak Trianonig a magyar.)

E régióban — fejti ki Kiss Gy. Csaba — alapvető kérdés a különböző népek és kultúrák együttlétezésének értelmezése és a fejlett nyugathoz viszonyított lemaradás, késés értelmezése, az utánpótlás vagy tudatos különbözős.

A fenti gondolatok visszaköszönek a könyv *Művek és arcélek* című, többnyire kiemelkedő lengyel, szlovák és cseh alkotókról szóló írásokban, legyen szó az időrendben második és harmadik lengyel irodalmi Nobel-díjas Wladyszlav S. Reymont és az Amerikában élő Czeslaw Milosz vagy a Herder-díjjal kitüntetett Zbigniew Herbert műveiről, a szlovák Emil B. Lukácról, a cseh Bohumil Hrabalról vagy másokról. Megőrzésre érdemes gondolatai közé tartozik a *Parasztok* világsikerének magyarázata: Reymont nem kívülről–fölről látatja ábrázolt világát, hanem közli velünk, hogy „meg kell ismerni, és olyannak kell elfogadni, amilyen”. Vagyis: az író feladata nem a világ megváltoztatása.

Egyet kell értenünk Kiss Gy. Csabának azzal a megállapításával, hogy „Irodalmi folyóirataink gyakran valamiféle határozat képzelnek el hazai és külföldi, nemzeti és világirodalmi között”. Ezért tudunk keveset például Miloszról is (bár 1991 óta több kötete megjelent magyarul). Kár, mert a magyar szellemi élet nagyjai, Ady, Babits, Németh László vagy Bibó István által fölített egyik központi kérdés, hogy miként lehet

kultúránk európai jellegét és helyét a hasonlóságok és különbözőségek egységében meghatározni, melyet Milosz ugyancsak feltesz. Válaszainak ismerete, a nemzetállam, illetve etnikai állam fogalmának elvetése nekünk is segítené. Kiss Gy. Csabának igaza van, amikor a lengyel író szűkebb hazája, Litvánia lengyelek, litvánok, zsidók, beloruszok lakta vidékének szellemi szerepét a magyar transzilvánizmuséval rokonítja. A múltbeli párhuzamok alapján a külföldre szakadtában is „nagyon lengyel” Gombrowiczot „Lengyelországon kívül nálunk lehet a legjobban megérteni” — vélekedik a kötet szerzője meggyőzően.

A soknemzetiségű és sokkultúrájú galíciai (kelet-lengyelországi, ma nyugat-ukrajnai) környékről való Stanislaw Vincenznek nemcsak azért szentelt két tanulmányt, mert a lengyel író — több tízezer honfitársához hasonlóan — a II. világháborúban hazánkban talált menedékre. Munkásságának fő sajátossága a párbeszéd, a tolerancia, a másság megértése, ami magyar témájú esszéinek is jellemzője.

Kiss Gy. Csabát elsősorban a lengyel irodalom foglalkoztatta. Nem véletlen, hogy e könyvének névmutatójában az idegenek között a lengyel név a legtöbb. A *Kapcsolatok és párhuzamok* című részben viszont más irányú kötődésekről, egyéb szláv irodalmakról is bőven olvashatunk: cseh családragényekről, a horvát Miroslav Krležáról, múltbeli és mai magyar–szlovák és magyar–szlovén szomszédságról. Mivel az előbbi tárgykörből való írások „régiek” (1971, 1981), szerzőjük érthetően meg kellett válogassa közreadandó nézeteit. Ezért fogalmazott úgy a szlovák Vladimír Minác elfoglult történelmi esszéjét így is élesen bírálva, hogy a magyar–szlovák közös múltban adott-kapott sebek „még nem mind hegedtek be”. Nyilván ez okból nem tiltakozott amiatt, hogy a szlovákokkal (és más nagy-magyarországi nemzetiségekkel) szemben mindig csak a magyar nacionalizmust volt szokás bírálni és az államalkotó osztrákokét nem. Az utóbbi évtizedek az internacionalizmus

nevében belénk nevelték a régi időkbe visszavetített nemzeti büntudatot is.

Kiss Gy. Csaba elismerést érdemel tisztánlátásáért, sőt még inkább 1981-es jóslatáért (bár ezt szomorúan vagyunk kénytelenek megjegyezni): „vannak jelek az utóbbi esztendőkből, melyek azt mutatják, hogy a szlovák közvéleményben a provinciális bezárkózásra és nemzeti intoleranciára valló nézetek is föl-fölbukkannak”.

A szerző tudatosan vállalt mestere Németh László, akinek Kelet-Európáról (valójában Közép-Európa keleti feléről) a háború előtt kialakított nézeteit elemzi mint a mának szóló tanulságokat. „A mi véleményünk szerint Németh László etnikai alapozású nemzetfogalma nem volt kirekesztőleges, a magyarságot történelmi képződménynek tekintette, amelynek létrejöttében nemcsak a kö-

zös származásnak volt szerepe” — állapította meg egy évtizeddel ezelőtt Kiss Gy. Csaba.

Már akkoriban is az együttélés egyre több problémáját fedezte föl, és ezért — a 70-es évektől eltérően — kevésbé lelkesen hangoztatta a régióinkbeli együttműködés pozitívumait, az egyébként indokoltan áhított programot. Kiss Gy. Csaba jó tollú esszéista is. Az igazi európai közösség szükségességére gondolva csak örülhetünk, hogy lehetősége adódott méltatott írásainak egybegyűjtésére. Nagy ismeretanyag birtokában, a nemzeti és nemzetek fölötti nézőpontokat, érdekeket együttlátva készzeti töprengésre olvasóit.

D. Molnár István